

РЕГІОНАЛЬНІ БІБЛІОТЕЧНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Регіональні бібліотечні системи України: сучасний стан та перспективи розвитку / О. Ю. Мар'їна // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х., 2009. – Вип. 24. – С. 156-164.

Розглянуто особливості формування регіональних бібліотечних систем. Досліджено сучасний стан регіональних бібліотечних систем України та визначено основні напрями їх подальшого розвитку.

Рассмотрено особенности формирования региональных библиотечных систем. Исследовано современное состояние региональных библиотечных систем Украины и определены основные направления их дальнейшего развития.

The paper studies features of regional library systems. In the focus of this report is the state of the art and prospective development of the regional library systems in Ukraine.

З розвитком процесів інформатизації суспільства діяльність книгозбірень переміщується в нове комунікаційне середовище, у зв'язку з чим відбувається трансформація змісту, форм та методів їх роботи. Нагальним стає питання осмислення соціально-комунікативної ролі бібліотек. Інформатизація, комп'ютеризація та запровадження новітніх технологій уможливають подальший інноваційний розвиток бібліотечних установ, їх інтеграцію в єдине інформаційне середовище, посилюють міжбібліотечні комунікації та, разом з тим, окреслюють основні проблеми у взаємодії бібліотек. Важливими є питання недостатнього фінансування; повільного впровадження інновацій; нестачі кваліфікованого персоналу, здатного реалізувати інноваційні проекти; відставання структурно-функціональних та технічних параметрів діяльності бібліотек, застарілого підходу до організації управління. Поряд

з цим, найголовнішою є проблема формування тісної взаємодії бібліотек різного відомчого підпорядкування, налагодження комунікацій бібліотечних установ різних типів і видів.

Теоретичні основи організації та функціонування бібліотечних систем викладені переважно російськими вченими М.С. Карташовим, В.В. Скворцовим, Н.І. Тюліною, А.В. Соколовим. Регіональний аспект функціонування бібліотечних систем у контексті інформатизації найдетальніше досліджено М.С. Карташовим. Загальні питання координації та управління бібліотечною діяльністю досліджували В.С. Зайцев, М.С. Карташов, Г.М. Кормішина, Є.А. Фенелонов. Дослідження українських авторів, що стосуються питань функціонування бібліотечних систем регіонального рівня, відсутні.

Метою статті є доведення доцільності формування регіональних бібліотечних систем, розгляд їх особливостей, дослідження сучасного стану регіональних бібліотечних систем України та визначення основних напрямів їх подальшого розвитку.

Основою для терміна «регіональна бібліотечна система» є поняття «бібліотечна система», еволюція якого відбулась від розуміння його як «організованої сукупності бібліотек, у межах якої кожна бібліотека або певна група споріднених за тією чи іншою ознакою бібліотек мають єдині цілі функціонування, організаційно-правову основу, певну структуру, де кожна бібліотечна установа виконує свої функції» (1993) [3] до визначення бібліотечної системи як «сукупності взаємодіючих бібліотек, поєднаних на певних договірних умовах з метою найповнішого задоволення запитів користувачів та ефективного використання бібліотечних ресурсів» (2008) [1]. Перше визначення надає уявлення про функціонально-видове підпорядкування бібліотек у системах, яке чітко визначає місце, завдання та роль кожної книгозбірні, друге ж визначення надає певну свободу у формуванні бібліотечної системи на засадах

міжбібліотечних комунікацій з метою досягнення якісного бібліотечного обслуговування.

Регіональний аспект уперше прозвучав у визначенні бібліотечної системи як «сукупності бібліотек, поєднаних спільністю основних завдань та принципів діяльності, функціонуючих як єдине багатоступінчате ціле в масштабах країни або регіону» (1995) [2]. Нині поняття регіональної бібліотечної системи поступово трансформується з вузькогеографічного в системне, таке, що розуміється як територіальний, відносно самостійний елемент, ланка єдиного бібліотечного простору країни [6].

Становлення та розвиток регіональних бібліотечних систем тісно пов'язані з історією функціонування централізованих бібліотечних систем, що сформувалися наприкінці 70-х початку 80-х рр. ХХ ст. Завдяки об'єднанню бібліотек певної території (міста або району). Основою створення та функціонування ЦБС з перших днів їх існування була система методичного управління. Результати функціонування ЦБС нині оцінюються не однаково, тому що провідні принципи командно-адміністративної системи управління бібліотечною справою, такі як централізація, директивність, ієрархічність, призвели до застою, стагнації, стандартності в цій сфері діяльності. Надмірна централізація управління, директивні методи та недооцінка, ігнорування, заперечення ідеї самостійності фактично позбавили бібліотеки права самостійно вибирати пріоритетні напрями свого розвитку [7].

Стримуючим чинником у формуванні цілісної бібліотечної системи держави стало відомче підпорядкування бібліотек. Воно викликало роз'єднаність цілей розвитку бібліотечних систем різної відомчої приналежності, обмежило обмін досвідом, спричинило паралелізм та дублювання в організації бібліотечного обслуговування, спровокувало різну якість обслуговування в регіонах, призвело до диспропорції між

процесами бібліотечної інтеграції і формами та методами організації міжвідомчої взаємодії бібліотек [12].

Соціальні й економічні зміни 1990-х рр. XX ст. стали переломним моментом функціонування бібліотечних систем. З одного боку, глибока економічна криза, спричинила різке скорочення існуючих бібліотечних зв'язків і посилила дезінтеграційні процеси. Політика «самовиживання» – орієнтація на власні локальні ресурси й інтереси спровокувала міжгалузеву та міжрегіональну роз'єднаність, послабила можливості формування єдиного бібліотечного простору та вдосконалення міжбібліотечної взаємодії [10]. З іншого боку, впровадження інформаційних технологій заклало основи спільної діяльності бібліотек.

Криза управління, відомчості, економічна криза 1990-х рр. XX ст., упровадження інформаційних технологій у діяльність бібліотек зробили процес взаємодії об'єктивно неминучим та вивели його на якісно новий рівень. Забезпечення доступу до інформації незалежно від її розміщення стало рушійною силою діяльності та розвитку бібліотек у системному режимі [6]. Посилилась необхідність інтеграції функцій бібліотек різних типів та видів.

Наприкінці XX ст. взаємодія бібліотек різної відомчої підпорядкованості сприяла утворенню різних форм бібліотечних систем: зведених каталогів та бібліотечних систем корпоративної каталогізації, корпоративних бібліотечно-інформаційних систем, внутрішньою основою яких стала не уніфікація й однаковість компонентів, а їх сумісність, рухлива, динамічна відповідність та взаємозалежність [10].

Регіональні бібліотечні системи, основані на принципах взаємодії бібліотек та мережевих інформаційних технологіях, почали створюватись на початку XXI ст. Аналіз основних видів міжбібліотечних комунікацій у цих системах засвідчив наявність загальних елементів та підходів їх формування: принципів, механізмів взаємодії, стратегій, цілей. Головним

фактором ефективності діяльності бібліотечних систем став високий рівень співробітництва. Основні принципи функціонування регіональних бібліотечних систем є добровільність і активна участь, встановлення взаємовигідних та партнерських відносин. Загальними цілями заснування регіональних бібліотечних систем стали: кооперація по створенню, накопиченню і використанню ресурсів; побудова бази для обміну досвідом та ідеями; захист і просування спільних інтересів.

Виникнення регіональних бібліотечних систем зумовлене масштабами процесів формування та розвитку міжбібліотечних комунікацій. РБС ґрунтується на різноманітності форм комунікацій. Єдність та цілісність РБС характеризується поєднанням різноманіття, яке унеможливорює стирання всіх відмінностей, особливостей та граней між бібліотеками. РБС утворюється з бібліотек і систем, які мають відмінні пріоритети й інтереси і зберігають самостійність. Кожна з них характеризується тільки її властивими особливостями, зумовленими специфікою відомств та організацій, галузей і регіонів, у рамках яких вони функціонують. Саме завдяки різноманіттю та відмінностям відбувається взаємодія бібліотек, взаємний обмін ресурсами і результатами діяльності. Сукупно взаємодіючи, бібліотеки утворюють загальносистемну якість, не властиву окремим книгозбірням та відомчо-галузевим мережам. Реалізація цієї нової якості – якості інтегративності – забезпечує більшу ефективність РБС, ніж діяльність окремих ізольованих бібліотек або бібліотечних систем [10].

РБС характеризується контрастністю соціально-економічних умов; різноманітністю структури бібліотечних ресурсів; неоднаковим ступенем концентрації бібліотечних ресурсів та їх спеціалізації; різною ефективністю бібліотечного обслуговування; відмінним станом матеріально-технічної бази; нерівномірним рівнем розвитку телекомунікаційних мереж та інформаційної інфраструктури; різним ступенем розвитку організації корпоративної діяльності; неоднаковим

ступенем інтегрованості елементів системи як із внутрішнім, так і із зовнішнім середовищем; розбіжним рівнем кваліфікації персоналу тощо. Бібліотечна система регіону являє собою модель бібліотечної системи країни і має в деяких випадках складніші, різноманітніші та важливіші взаємозв'язки, ніж єдина національна бібліотечна система [9]. Багато закономірностей функціонування РБС «розмиваються» або не виявляються на загальнонаціональному рівні.

Довгостроковими завданнями функціонування РБС мають бути: створення оптимальних умов доступності використання інформаційно-бібліотечних ресурсів у межах регіону; подолання відомчо-галузевої роз'єднаності бібліотек через забезпечення взаємозв'язку та поєднання форм бібліотечних відносин; формування міжбібліотечних та міжрегіональних зв'язків; досягнення раціонального співвідношення функціонування невеликих і крупних бібліотек; створення нормативно-правових й організаційно-технічних передумов для включення РБС в національну, а згодом і світову бібліотечну мережу [5]. Реалізація цих завдань можлива тільки при реорганізації структури управління бібліотечними системами.

Існуюча нині в бібліотеках організаційна структура управління недостатньо пристосована до роботи в режимі розвитку – домінує вертикальна координація, яка має дію тільки в стабільних умовах при вирішенні однотипних завдань забезпечення функціонування [8]. Однак в умовах функціонування РБС, де всі елементи системи різні, зберігають свою повноту прав у вирішенні будь-яких питань, не обмежені у своїй самостійності, необхідно створювати гнучкі децентралізовані структури управління. Ці структури мають створюватися представниками всіх учасників спільної діяльності.

У РБС управлінські дії мають спрямовуватися на ефективне функціонування всіх бібліотек, але арсенал методів такого впливу повинен

різнитися [6]. Управління слід трансформувати в стратегію регулювання, орієнтовану на досягнення довгострокових цілей [4]. Регулювання повинне передбачати необхідний рівень координації діяльності бібліотек у налагодженні міжбібліотечних комунікацій. Процес координації – це насамперед об'єднання та узгодження бібліотечних інтересів. Сумісність інтересів – найважливіша ознака, що характеризує розвиненість РБС. Серед методів бібліотечної координації можна назвати такі, як узгодження планів роботи, укладання координаційних угод між бібліотеками, взаємне інформування, узгодження термінів спільних робіт з питань, що представляють спільні інтереси та потребують спільної розробки, обмін необхідними матеріалами і документами, взаємна участь представників бібліотек у роботі спільних координаційних органів, нарад, конференцій, створення спільних робочих груп для вивчення деяких питань [6].

Система управління має спрямовуватися не тільки на подолання кризових ситуацій у РБС. Її необхідно розглядати як спосіб оцінки поточного стану та основу прогнозування майбутнього функціонування бібліотек, як основу розробки стратегічних програм підвищення потенціалу й ефективності їх сталого розвитку [8]. Управлінський вплив повинен передбачати не тільки планування, організацію і контроль, але й регулювання, стимулювання, мотивацію, координацію спільної діяльності бібліотек.

Україна робить тільки перші кроки до формування регіональних бібліотечних систем. Ситуацію, що склалася нині, можна охарактеризувати як сукупність локальних бібліотечних об'єднань в межах однієї території, що виникають здебільшого хаотично й обмежуються взаємодією бібліотек або за певним напрямом діяльності, або за відомчою ознакою. Ситуація ускладнюється через такі проблеми: недостатнім досвідом у сфері кооперації бібліотек; відсутністю мотивації до співпраці; недосконалістю нормативно-правової бази регулювання відносин бібліотек різних

відомств; відсутністю єдиних організаційно-методичних основ функціонування бібліотечних об'єднань; стихійним процесом автоматизації бібліотек, що відбувається роз'єднано, за допомогою дешевих та несумісних програм і технічних засобів, без урахування необхідності створення єдиних комунікативних мереж [11].

Основою для формування РБС в Україні може бути розвиток корпоративного бібліотечного виробництва, першими кроками якого є корпоративна каталогізація, спільне формування повнотекстових електронних колекцій, поява веб-сторінок бібліотек у мережі Internet, створення деякими бібліотеками спільних баз даних за профілем своєї відомчої підпорядкованості, функціонування регіональних бібліотечних порталів, розробка проектів та проведення заходів бібліотечними асоціаціями. Прикладами таких проектів можуть бути створення «Центрально-українського кооперативного каталогу», що реалізується за ініціативою Кіровоградської ОУНБ ім. Д.І. Чижевського спільно з Вінницькою, Тернопільською, Чернівецькою, Хмельницькою ОУНБ; створення зведеного корпоративного каталогу періодичних видань бібліотеками Миколаєва, Харкова; формування регіональної корпоративної бібліотечної інформаційної системи на Рівненщині; функціонування віртуальних довідкових служб на базі Національної бібліотеки для дітей, ХДНБ ім. В.Г. Короленка, НПБ України; організація бібліотечних порталів на регіональному рівні силами обласних універсальних наукових бібліотек України, функціонування більше 80 веб-сторінок бібліотек [13, 14].

Процес інтеграції бібліотек України відбувається «з кінця», з рівня регіонів. Це зумовлено деякими причинами, серед яких можна назвати недостатній вплив національної бібліотеки на більшість книгозбірень; відсутність впливу професійних бібліотечних асоціацій; скорочення державного фінансування й передачу бібліотек на баланс місцевого

бюджету; відсутність єдиних стандартів і правил для взаємодії бібліотек; недосконалу державну бібліотечну політику, стрімкий та неузгоджений процес автоматизації бібліотек. Ці проблеми найефективніше, з урахуванням особливостей та мотивацій всіх типів та видів бібліотек, на добровільній основі співробітництва, допоможе вирішити регіональний підхід. Якщо розглянути можливості інтеграційного підходу «з початку», з національної бібліотеки, то можна говорити про нього як про простіший, але нездійснений нині. Оснований на використанні одного набору програмно-апаратних засобів й загальних стандартів співробітництва, цей підхід унеможливить урахування особливостей, інтересів та потреб конкретних бібліотек – соціально-економічні умови функціонування, особливості бібліотечного виробництва. Наразі політика співробітництва перетвориться на усереднену та примусову. Вдале впровадження цього підходу можливе тільки на основі стабільного державного фінансування.

Створення РБС в Україні забезпечить організаційну, технічну та технологічну взаємодію бібліотек, дозволить створити корпоративні бази даних, організувати одноразове введення та багаторазове використання інформації, скоротить дублювання технологічних процесів у бібліотеках, уможливить упровадження в практику бібліотек нових технологій, підвищить продуктивність праці співробітників бібліотек, надасть можливість розширити структуру та підвищити якість бібліотечного обслуговування.

Структура регіональної бібліотечної системи повинна об'єднати: 1) інформаційно-бібліотечні ресурси регіону; 2) регіональні зведені каталоги; 3) регіональні корпоративні бібліотечно-інформаційні системи; 4) регіональні бібліотечні портали; 5) регіональні бібліотечні об'єднання та асоціації. При цьому РБС має бути динамічною та масштабованою, готовою включати до складу нові елементи та нові форми бібліотечної

взаємодії. Стійкість РБС буде визначатись жорстким дотриманням спільно вироблених стандартів взаємодії.

Функціонування РБС створить предумови для переходу від централізованих систем зберігання інформаційних ресурсів до розподілених систем; для об'єднання різномірних інформаційних ресурсів (електронних і традиційних, по різних галузях знань); для впровадження і використання єдиного програмно-апаратного забезпечення вузлів розподіленої системи або їх злиття за допомогою конвертерів.

Розвиток РБС припускає можливості розвитку бібліотечного обслуговування як мережевого, оскільки кожна її одиниця буде вузлом надання та отримання послуг. Така мережа має створюватися на засадах взаємності, рівності і довіри та націлюватися на довгострокову співпрацю, що сприятиме узгодженості бачень й цілей і підвищить відповідальність та мотивацію бібліотек-учасниць.

Перспективою розвитку РБС в Україні є налагодження не тільки внутрішньорегіональних бібліотечних зв'язків, але й установа координативних міжрегіональних зв'язків, що уможливить формування єдиного бібліотечного простору.

Таким чином, необхідність формування РБС зумовлена проблемами замкнутості відомчих мереж, процесами взаємодії бібліотек різного відомчого підпорядкування, неактуальністю централізованого управління, економічною кризою, впровадженням інформаційно-комунікаційних та інноваційних технологій.

Процес «регіоналізації» формування бібліотечних систем пов'язан з недостатнім впливом національної бібліотеки та професійних бібліотечних асоціацій на процеси бібліотечної взаємодії, а також відсутністю єдиних стандартів і правил для взаємодії бібліотек, незадовільним станом державної бібліотечної політики.

Основними цілями формування РБС є кооперація по створенню, накопиченню та використанню ресурсів, побудова бази для обміну досвідом та ідеями, захист та просуванню спільних інтересів на принципах добровільності й активності участі, встановлення взаємовигідних партнерських відносин.

Таким чином, РБС в Україні нині перебувають на початковій стадії формування. Виявляється чітка тенденція взаємодії бібліотек, сформувалися територіальні локальні бібліотечні об'єднання з спільними цілями та завданнями. Першими результатами взаємодії бібліотек на регіональному рівні є об'єднання зусиль по створенню електронних каталогів, функціонуючі регіональні портали, розробка пілотних проектів і здійснення заходів щодо кооперативної діяльності бібліотек.

Подальший розвиток формування регіональних бібліотечних систем передбачає розробку нормативно-правової бази регулювання відносин бібліотек різних відомств та розробку єдиних організаційно-методичних основ міжбібліотечних комунікацій. Тому в подальшому є доцільним вивчення існуючих форм взаємодії бібліотек, аналіз сучасних та пошук нових каналів комунікації.

Список літератури

1. Библиотечная система // Глоссарий.ru. Служба тематических толковых словарей [Электронный ресурс] / Web-and-Press. – Режим доступа : <http://glossary.ru>. – Загл. с экрана.
2. Библиотечная система // Толковый словарь по основам информационной деятельности. – К. : УкрИНТЭИ, 1995. – С. 100.
3. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек : підручник / В.О. Ільганаєва, Г.Д. Ковальчук, Т.П. Самійленко та ін. – Х. : Основа, 1993. – С. 81.
4. Карташов Н.С. Особенности современного библиотечного управления / Н.С. Карташов // Библиотека. – 2002. – № 9. – С. 14-21.

5. Карташов Н.С. Размещение библиотек: региональный аспект / Н.С. Карташов // Библиотека. – 2004. – № 3. – С. 6-9.
6. Карташов Н.С. Межведомственная координация – путь к эффективному управлению / Н.С. Карташов // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 12. – С. 4-18.
7. Карташов Н.С. Общее библиотековедение. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та культуры, 1997. – Ч. 2. Карташов Н.С. Общая теория библиотечного дела. – С. 133-137.
8. Карташов Н.С. Основные направления и объекты анализа системы библиотечного управления / Н.С. Карташов // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 7. – С. 16-28.
9. Карташов Н.С. Роль региональных исследований в обеспечении территориального библиотечного развития и управления / Н.С. Карташов. // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 5. – С. 3-20
10. Карташов Н.С. Формирование территориальных библиотечных систем (Теоретический аспект) / Н.С. Карташов // Науч. и техн. б-ки. – 2003. – № 3. – С. 101-118
11. Павлуша Т.П. Сучасні проблеми інформатизації бібліотек України: бібліотекознавчі аспекти / Т.П. Павлуша // Бібліотека. Інформація. Суспільство : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 116-121.
12. Самохіна Н.Ф. Використання інформаційних технологій як напрям розв'язання суперечностей бібліотечної системи / Н.Ф. Самохіна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16-18 травня 2006 р.). – К., 2006. – С. 105-107.
13. Шемаєва Г. Електронні ресурси бібліотек України в інформаційному забезпеченні науки: стан та перспективи розвитку / Г. Шемаєва // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 8. – С. 29-32.

14. Щербан Р. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система / Р. Щербан // Бібл. форум України – 2007. – № 2. – С. 2-4.